Dzieje Najnowsze, Rocznik LVIII – 2026, 2
PL ISSN 0419-8824

Filip Musiał
https://orcid.org/0000-0002-7329-886X
Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie,
Uniwersytet Ignatianum w Krakowie

Rafał Opulski
https://orcid.org/0000-0001-9772-0298
Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie,
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Cenzura wojenna w strukturze aparatu represji Polski „ludowej" w latach 1944–1946

Abstrakt: Działający w strukturach aparatu bezpieczeństwa Polski „ludowej" pion cenzury wojennej odegrał istotną rolę w umacnianiu władzy komunistycznej. Jego działalność nie ograniczała się jedynie do ochrony tajemnic wojskowych. Obejmował swymi kompetencjami przegląd korespondencji krajowej i zagranicznej, powstrzymując rozprzestrzenianie się treści uznanych za niepożądane oraz przekazując informacje pionom operacyjnym resortu. Struktura cenzury wojennej, którą budowano według sowieckich poruczeń, podlegała wielu zmianom. Pracowały w niej przede wszystkim kobiety, osoby młode, bardziej wykształcone i mniej chętnie przystępujące do Polskiej Partii Robotniczej niż w pozostałych organach Resortu / Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. W artykule przedstawiono strukturę, kadry i działalność cenzury wojennej, która w latach 1944–1946 pełniła funkcję prewencyjną, represyjną i informacyjną.

Słowa kluczowe: cenzura, cenzura wojenna, Wydział Cenzury Wojennej, Główny Urząd Cenzury, Resort Bezpieczeństwa Publicznego, Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego, perlustracja korespondencji.

Abstract: The wartime censorship division, operating within the structures of the security apparatus of "People's" Poland, played a significant role in strengthening the communist regime. Its activities were not limited to protecting military secrets. Its responsibilities included

CC BY

http://doi.org/10.12775/DN.2026.2.02

http://rcin.org.pl

reviewing domestic and foreign correspondence, preventing the spread of content deemed undesirable, and providing information to the ministry's operational departments. The structure of wartime censorship, built according to Soviet instructions, underwent many changes. It was staffed primarily by young women, who were better educated and less willing to join the Polish Workers' Party (PPR) than in other organs of the Security Department/Ministry of Public Security (RBP/MBP). The article presents the structure, personnel, and activities of wartime censorship, which, between 1944 and 1946, performed preventive, repressive, and informational functions.

K e y w o r d s: censorship, wartime censorship, War Censorship Department, Main Censorship Office, Public Security Department, Ministry of Public Security, mail screening.

Sprawne funkcjonowanie aparatu cenzury jest kluczowe dla stabilności każdej niedemokratycznej władzy. Polscy komuniści już w pierwszych dniach swoich rządów przystąpili do budowy rozbudowanego systemu cenzury, którego zadaniem było zdobycie i utrzymanie monopolu Polskiej Partii Robotniczej (PPR) na przekaz informacyjno-propagandowy[1].

W ramach tej działalności pozyskiwano informacje – co miało szczególne znaczenie w pierwszych latach komunistycznych rządów, kiedy jeszcze nie istniała rozbudowana sieć agenturalna – oraz eliminowano wrogie, tj. antykomunistyczne i antysowieckie treści za pomocą różnorodnych metod, w tym perlustracji korespondencji. Literatura na temat cenzury w Polsce pod rządami komunistów jest obszerna, zarówno w wymiarze centralnym[2], jak

[1] O konieczności powołania cywilnej cenzury dyskutowano na posiedzeniu PKWN 1 sierpnia 1944 r. W tym miesiącu powstała pierwsza komórka w Wydziale Informacyjno-Propagandowym Resortu Informacji i Propagandy PKWN, M. Ciećwierz, *Polityka prasowa 1944–1948*, Warszawa 1989, s. 39; Z. Romek, *Cenzura a nauka historyczna w Polsce 1944–1970*, Warszawa 2010, s. 28.

[2] Zob. m.in. K. Kamińska-Chełminiak, *Cenzura w Polsce 1944–1960. Organizacja – kadry – metody pracy*, Warszawa 2019; Z. Romek, *Cenzura a nauka…*; M. Patelski, *Cenzura wojskowa w komunistycznej Polsce i jej wpływ na powstanie i funkcjonowanie GUKPPiW*, „Bibliotekarz Polski" 2020, t. XLVI, nr 1, s. 119–140; *Główny Urząd Kontroli Prasy 1945–1949*, oprac. D. Nałęcz, Warszawa 1994; Z. Romek, *System cenzury w PRL*, w: T. Strzyżewski, *Wielka księga cenzury PRL w dokumentach*, Warszawa 2015, s. 9–27; idem, *Metody pracy cenzury w PRL*, w: *Dziennikarze władzy, władza dziennikarzom. Aparat represji wobec środowiska dziennikarskiego 1945–1990*, red. T. Wolsza. S. Ligarski, Warszawa 2010; M. Ciećwierz, *Polityka prasowa…*; J. Kochanowski, *Lubelskie czarne gabinety. Sprawozdania cenzury wojennej z 1944 roku*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały" 1999, t. IV, s. 325–337; W. Pepliński, *Cenzura jako instrument propagandy PRL*, w: *Propaganda PRL. Wybrane problemy*, red. P. Semkow, Gdańsk 2004, s. 14–21; K. Budrowska, *Literatura i pisarze wobec cenzury PRL 1948–1958*, Białystok 2009; A. Kozieł, *Studium o polityce prasowej PZPR w latach 1948–1957*, Warszawa 1991; T. Milczarek, *Uwarunkowania prawne funkcjonowania cenzury w PRL*, „Rocznik Prasoznawczy" 2010, t. IV, s. 29–49; A. Wiśniewska-Grabarczyk, *Książki z Mysiej. Literatura w świetle poufnych Biuletynów urzędu cenzury z lat 1945–1956*, Warszawa 2021.

http://rcin.org.pl

i regionalnym[3]. Brakuje jednak prac, które opisywałyby strukturę, kadry i funkcjonowanie cenzury wojennej (CW) w ramach Resortu / Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (RBP/MBP) w latach 1944–1946[4]. Wydział Cenzury Wojennej (WCW) kilka miesięcy po zakończeniu wojny przekształcono w Główny Urząd Cenzury (GUC). Zainstalowanie cenzury w RBP/MBP było związane z potrzebą koordynacji i podporządkowania cenzury jednemu ośrodkowi[5] i stanowiło wyraz zaufania Sowietów do kadr aparatu bezpieczeństwa.

WCW/GUC posiadał rozległe kompetencje zarówno cenzorskie, jak i obejmujące zadania związane z perlustracją korespondencji, zarówno cywilnej, jak i wojskowej. Był więc swoistą hybrydą łączącą odmienne funkcje, ale realizowane w jednej strukturze z dbałością o ekonomikę pracy. W zakresie cenzury odpowiadał za korespondencję pocztową (listy i inne przesyłki) oraz telegraficzną – celem była ochrona „tajemnic wojskowych i państwowych”, ale także „niedopuszczanie do szerzenia wszelkiego rodzaju prowokacyjnych pogłosek oraz wiadomości skierowanych na szkodę wojskowych, politycznych i ekonomicznych interesów Polski i jej sojuszników”[6]. Równocześnie przegląd korespondencji przynosił dane, które wykorzystywano do celów operacyjnych.

Struktura Wydziału Cenzury Wojennej / Głównego Urzędu Cenzury

RBP[7] formalnie został utworzony na podstawie dekretu Krajowej Rady Narodowej (KRN) z 21 lipca 1944 r., którym powołano Polski Komitet Wyzwolenia

---

[3] B. Gogol, *„Fabryka fałszywych tekstów”. Z działalności Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Gdańsku w latach 1945–1958*, Warszawa 2012; P. Nowak, *Cenzura wobec rynku książki. Wojewódzki Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Poznaniu w latach 1946–1955*, Poznań 2012; M. Patelski, *„Czujni strażnicy demokracji” ludowej. Urząd cenzury w województwie opolskim 1950–1990*, Opole 2019; A. Jachimczyk, *Niektóre aspekty działalności Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Kielcach w latach 1945–1975*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 1999, t. IV, s. 261–280.

[4] Dotychczasowe artykuły traktowały o perlustracji korespondencji raczej w późniejszym okresie PRL. Zob. M. Komaniecka, *Struktura i normatywy pionu „W” i jego poprzedników (1945–1989)*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2011, nr 1 (8–9), s. 179–198.

[5] J. Kochanowski, op. cit., s. 326.

[6] Archiwum Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku (dalej: AIPN Bi), 045/718, Zarządzenia i rozkazy Resortu Bezpieczeństwa Publicznego w Lublinie/Warszawie, Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w Warszawie za lata 1944–1945, Instrukcja o pracy Oddziałów Cenzury Wojennej, [rozesłana 11 III 1945 r.], k. 58. Na początku 1945 r. wydano instrukcję pracy oddziałów cenzury wojennej wraz z wykazem cenzorskim, który zawierał treści uznane za zagrażające interesom władzy i przeznaczone do eliminacji. Zob. F. Musiał, R. Opulski, *Oczy partii. Instrukcja o pracy oddziałów cenzury wojennej Urzędu Bezpieczeństwa z początku 1945 r.*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2025, nr 2 (46), s. 257–285.

[7] Szerzej zob. np.: A. Dudek, A. Paczkowski, *Polska*, w: *Czekiści. Organy bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku sowieckiego 1944–1989*, red. Ł. Kamiński, K. Persak, Warszawa 2010, s. 393–468; Ł. Kamiński, *Aparat bezpieczeństwa i zbrodnie komunizmu*, w: *PRL*

http://rcin.org.pl

Narodowego (PKWN). 2 sierpnia tr. kierujący resortem Stanisław Radkiewicz domagał się zwiększenia kompetencji i wzmocnienia cenzury[8]. Nieco ponad miesiąc później, 1 września w rozbudowywanej strukturze RBP wydał on rozkaz powołujący Wydział Cenzury (WC)[9]. Zajmował się zarówno cenzurą przesyłek na potrzeby działań cenzorsko-propagandowych, jak i stanowił pierwszą komórkę w strukturze resortu realizującą zadania perlustracji korespondencji – uzyskując dane wykorzystywane później przez Urząd Bezpieczeństwa (UB) w działaniach operacyjnych. Kierował nim początkowo Michał Rossner[10] – powołany na szefa pionu cenzury wojskowej WC RBP, jednocześnie formalnie pełnił obowiązki zastępcy kierownika cenzury wojennej. Nadzór nad cenzurą sprawował krótko, bo od 1 do 19 września 1944 r.[11], do

---

od lipca 44 do grudnia 70, red. K. Persak, P. Machcewicz, Warszawa 2010 (Polski wiek XX), s. 239–262; R. Terlecki, *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1990*, Kraków 2007. Literatura dotycząca tematu zob.: W. Frazik, B. Kopka, G. Majchrzak, *Dzieje aparatu represji w Polsce Ludowej (1944–1989). Stan badań*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989" 2004, nr 1 (1), s. 475–522; F. Musiał, *Stan badań nad dziejami komunistycznego aparatu represji za lata 2000–2013*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989" 2015, nr 13, s. 11–144.

[8] Z. Romek, *Cenzura a nauka*…, s. 28.

[9] G. Majchrzak, *„Wojenna cenzura"*, „Biuletyn IPN" 2004, nr 2, s. 50. Zob. M. Komaniecka, *Struktura i normatywy*…, s. 179.

[10] Michał Rossner (właśc. Chemja Lederman, 1899–1965), s. Jakuba (właśc. Izraela), wykształcenie średnie, w latach zaborów członek Cukunft oraz Socjaldemokracji Królestwa Polskiego i Litwy (SDKPiL), po 1918 m.in. członek Komunistycznej Partii Robotniczej Polski (KPRP), Komunistycznej Partii Polski (KPP) (jej kadrowy aparatczyk – tzw. funk), uczestnik kursu w Komunistycznym Uniwersytecie Mniejszości Narodowych Zachodu w Moskwie, w II RP dwukrotnie więziony za działalność komunistyczną, uczestnik wojny domowej w Hiszpanii w 13. Brygadzie im. Jarosława Dąbrowskiego. W latach II wojny światowej przebywał na terenie okupacji sowieckiej i w ZSRS, pracował jako robotnik. W maju 1944 wcielony do Oddziału Personalnego tzw. Armii Berlinga, a 1 września tr. trafił do Cenzury Wojennej w RBP. Z MBP przeniesiony do Komendy Głównej MO, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (dalej: AIPN), 707/732, t. 1, Akta osobowe Rossner Michała; zob. także: D. Czerwiński, *Kariera Dąbrowszczaka. Michał Rossner i jego służba w organach bezpieczeństwa. Zarys zagadnienia*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989" 2023, nr 19, s. 839–852.

[11] Krzysztof Szwagrzyk (Z. Nawrocki, K. Szwagrzyk, *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956*, w: *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1: *1944–1956*, red. K. Szwagrzyk, Warszawa 2005, s. 19–75) lokuje Rossnera jako kierującego całym WC, wydaje się jednak, że jest to wynikiem błędnej interpretacji rozkazu powołującego Rossnera na „szefa cenzury wojskowej" (AIPN, 0990/1, Rozkazy personalne MBP. Rok 1944, Rozkaz nr 9, 1 IX 1944, k. 22). Bowiem w praktyce kierował on jednak sekcją CW zajmującą się cenzurą korespondencji wojskowej, będąc jednocześnie zastępcą kierownika WC. Postawioną hipotezę może potwierdzać fakt, że Rossner nie został odwołany z funkcji po przyjściu do Resortu Wierbłowskiej, co więcej na stanowisku „szefa cenzury wojskowej" został zatwierdzony z dniem 28 października 1944 r., a więc w czasie, gdy Wierbłowska była już kierownikiem CW (AIPN BU, 707/732, t. 1, k. 60). Jednocześnie zawierająca błąd treść rozkazu, w którym Rossnera przenosi się ze stanowiska „kierownika CW do Głównej Komendy MO", może

http://rcin.org.pl

chwili obsadzenia funkcji kierownika przez Hannę Wierbłowską[12]. W jednym z później spisanych życiorysów wspominał: „wobec tego, że nie mogłem pracować z tow. Wierbłowską, prosiłem o przeniesienie do innej pracy”[13]. Ta sprawdzona działaczka komunistyczna[14] kierowała WC/WCW od września 1944[15] do 14 stycznia 1946 r. Ostatnim kierownikiem tego pionu był Michał Taboryski[16] zarządzający już GUC. Nazwę pionu zmieniono w styczniu 1946 r. i istniał on formalnie do 2 listopada tr., faktycznie jego kadry 2 grudnia 1946 r. trafiły do Biura „B” (zgodnie z treścią rozkazów kadry GUC przez miesiąc znajdowały się w dyspozycji Biura Personalnego MBP)[17].

---

rodzić mylne interpretacje (AIPN, 0397/517, Rozkazy personalne MBP za 1944 r., Rozkaz personalny nr 40, 13 XII 1944, k. 95). Sprawę zdaje się jednoznacznie rozstrzygać pismo Wierbłowskiej, w którym czytamy: „Prosimy o przeprowadzenie rozkazem zwolnienia mjr. Rossnera ze stanowiska z-cy kierownika Wydziału Cenzury Wojennej z dniem 1 XII 1944 r.”, AIPN, 707/732, t. 1, Pismo kierownika Wydziału Cenzury Wojennej do Wydziału Personalnego MBP, Warszawa, 8 XII 1944, k. 62.

[12] Hanna Wierbłowska (z d. Fagot; 1893–1963), c. Maurycego (właśc. Mojżesza), wykształcenie średnie, w latach zaborów członek SDKPiL, po 1918 m.in. członek KPRP, KPP (jej kadrowy aparatczyk – tzw. funk), będąc czasowo we Francji była członkiem Komunistycznej Partii Francji, w II RP dwukrotnie więziona za działalność komunistyczną. W latach II wojny światowej przebywała na terenie okupacji sowieckiej i w ZSRS, pracując w miejscach wyznaczanych przez sowieckie władze. Od 1943 r. kierownik Wydziału Krajowego Związku Patriotów Polskich (ZPP) i redaktor Polskiego Radia w Moskwie. Z CW przeszła do Gabinetu Ministra MBP. Szerzej zob. M. Dźwigał, *Wierbłowska Hanna*, w: *Leksykon bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa (1944–1956)*, t. 4, red. W. Bagieński, M. Dźwigał, Warszawa 2023, s. 599–607 (tam literatura).

[13] D. Czerwiński, op. cit., s. 844.

[14] Maria Eiger-Kamińska, działaczka komunistyczna z długim stażem, która pracowała z Wierbłowską w II RP, a potem zetknęła się z nią w czasie wojny w ZSRS pisała: „Tow. Wierbłowska w pracy partyjnej odznaczała się oddaniem i obowiązkowością. Dzięki swemu doświadczeniu wywierała znaczny wpływ na towarzyszy, umiała ich natchnąć zapałem i hartem”, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Zbiór Akt Działaczy Ruchu Robotniczego, t. 6306, Akta osobowe Hanny Wierbłowskiej, Oświadczenie Marii Kamińskiej, 10 IV 1959, k. 4.

[15] AIPN, 1576/33, Personel Wydziału Cenzury – nominacje, zatwierdzenie przeniesień, awanse, wyciągi z rozkazów personalnych, Wyciąg z rozkazu nr 15, 19 IX 1944, k. 8.

[16] Michał Taboryski (1910–?), s. Rafała, wykształcenie średnie, w II RP działacz Związku Młodzieży Komunistycznej, a później Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi (jej kadrowy aparatczyk – tzw. funk), w II RP więziony za działalność komunistyczną. W latach II wojny światowej przebywał w na terenie okupacji sowieckiej, pracując jako dyrektor fabryki, a potem w ZSRS, w latach 1941–1944 w Armii Czerwonej i Białoruskim Sztabie Partyzanckim, w 1944 w Oddziale Personalnym Polskiego Sztabu Partyzanckiego, AIPN, 0193/7033, Akta osobowe Taboryski Michał. Przebieg służby zob.: *Służba Bezpieczeństwa w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1944–1978 – Centrala*, w: M. Piotrowski, *Ludzie bezpieki w walce z Narodem i Kościołem*, Lublin 2000, s. 390; zob. także: *Michał Taboryski. Katalog funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa*, https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/45065 (dostęp: 25 XII 2024).

[17] *1946 listopad 2, Warszawa – Rozkaz nr 109a ministra bezpieczeństwa publicznego o rozwiązaniu Głównego Urzędu Cenzury*, w: *Księga bezprawia. Akta normatywne kierownictwa resortu bezpieczeństwa publicznego (1944–1956)*, wybór i oprac. B. Kopka, Warszawa 2011,

http://rcin.org.pl

Komórki terenowe WCW powstawały sukcesywnie od października 1944 r. Jako pierwszy utworzono Oddział Cenzury Wojennej (OCW) w Wojewódzkim Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego (WUBP) w Lublinie[18]. W kolejnych tygodniach i miesiącach wraz z zajmowaniem terytorium Polski przez Armię Czerwoną i tworzeniem kolejnych urzędów wojewódzkich powoływano w nich, a także w niektórych urzędach powiatowych, komórki CW. Przy czym wojewódzkie OCW miały być tworzone przy „pocztowych punktach rozdzielczych województwa"[19]. Proces ten sformalizowano 10 listopada 1944 r., kiedy to zatwierdzono etaty wojewódzkich OCW (którym wyznaczano normę opracowania 500 tys. listów miesięcznie) dla 69 osób, powiatowych zaś OCW (z normą 100 tys. listów miesięcznie) dla 19 osób[20].

Zapewne w listopadzie tr. przygotowano także etat WCW (towarzyszący Etatowi nr 714 Resortu Bezpieczeństwa Publicznego). Według tego dokumentu struktura WCW była dość rozbudowana i obejmowała osoby:

1. Kierownictwo
   a. Kierownik Wydziału
   b. Szef oddziału cenzury wojennej (zastępca kierownika)
   c. Szef oddziału cenzury cywilnej (zastępca kierownika)
2. Oddział I dla korespondencji wojskowej
3. Oddział II dla korespondencji cywilnej
4. Oddział III dla korespondencji zagranicznej
5. Oddział Informacji
6. Oddział Gospodarczo-Administracyjny
7. Oddział Personalny
8. Sekretariat

WCW było zatem komórką działającą na zasadach strukturalnej odrębności w ramach RBP i dysponującą szerokim zapleczem administracyjnym, gospodarczym i personalnym. Zmieniło się to w kolejnym roku[21].

Opracowanie statystyczne przygotowane w resorcie na dzień 1 maja 1945 r. pozwala stwierdzić, że w Centrali było wówczas zatrudnionych

---

s. 222; *Rozkaz nr 113 o utworzeniu w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego Biura „B" i w Wojewódzkich Urzędach Bezpieczeństwa Publicznego Wydziałów „B"*, w: ibidem [płyta CD], k. 506; Zob. także: AIPN, 1572/2640, Etaty Głównego Urzędu Kontroli Publikacji i Widowisk. Głównego Urzędu Cenzury, Urzędu „B" MBP, Etat nr m14/533/3, Warszawa, 2 XII 1946, k. 14.

[18] *Nr 4. 1944 październik 9, [Lublin] – Zarządzenie nr 4 kierownika Resortu Bezpieczeństwa Publicznego PKWN o zorganizowaniu oddziału cenzury wojennej przy Wojewódzkim Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego w Lublinie*, w: *Księga bezprawia…*, s. 51. Zob. także: M. Komaniecka, *Pod obserwacją i na podsłuchu. Rzeczowe środki pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1990*, Kraków 2014, s. 36.

[19] AIPN Bi, 045/729, Zarządzenia i okólniki kierownika RBP w Lublinie za 1944 rok, Pismo kierownika RBP oraz kierownik WCW do WUBP, Lublin, 9 X 1944, k. 24.

[20] Z. Nawrocki, K. Szwagrzyk, op. cit., s. 20–21.

[21] *Wydział Cenzury Wojennej*, w: *Księga bezprawia…* [płyta CD], k. 44–45.

http://rcin.org.pl

35 funkcjonariuszy pracujących w siedmiu komórkach organizacyjnych: kierownictwie, sekretariacie i pięciu sekcjach (I, II, IV, V i VI) oraz 34 osoby w Oddziale Cenzury Międzynarodowej (Sekcji III) działającym na odrębnych zasadach[22]. W terenie zaś funkcjonowały oddziały w województwach: warszawskim, łódzkim, poznańskim, krakowskim, lubelskim, białostockim, kieleckim, śląskim (katowickim), rzeszowskim, bydgoskim oraz gdańskim, w których zatrudniono w sumie 396 funkcjonariuszy. Dodatkowo istniały oddziały cenzury wojskowej nr 40, 41[23], 190, 191, 192 (zapewne tylko w formie zalążkowej) – odpowiedzialne za perlustrację korespondencji żołnierskiej, zatrudniające 161 ludzi. W sumie więc w centrali i terenie stan zatwierdzonych funkcjonariuszy wynosił 626 osób[24]. Już jednak w sierpniu tr. stan ten wzrósł do 900 osób, z czego 728 pracowało w cenzurze cywilnej, a pozostałe w wojskowej. Ta kwestia wymaga dalszych badań. Należy jednak mieć świadomość istnienia dwóch równoległych struktur o okresowo tożsamych lub podobnych nazwach. W ramach RBP/MBP działała cenzura wojskowa, która wchodziła w skład WC/WCW. Równolegle zaś w „ludowym” WP powołano cenzurę wojskową odpowiedzialną za kontrolę publikacji, gazetek ściennych itp. oraz kontrolę korespondencji[25]. Oddziały Cenzury Wojskowej „ludowego”

---

[22] AIPN, 1572/3352, Oddział Cenzury Wojennej. Etaty i nomenklatura stanowisk, Stan personalny zatwierdzonych pracowników Wydziału Cenzury Wojennej na dzień 1 maja 1945 r., k. 6.

[23] Najprawdopodobniej rozformowany między wrześniem, a listopadem 1945 r. AIPN, 1572/3352, Oddział Cenzury Wojennej. Etaty i nomenklatura stanowisk, Stan personalny zatwierdzonych pracowników Wydziału Cenzury Wojennej na dzień 1 IX 1945 r., k. 16; ibidem, Stan personalny zatwierdzonych pracowników cenzury na dzień 1 XI 1945 r., k. 21.

[24] Ibidem.

[25] Początki cenzury wojskowej w tworzonych przez komunistów siłach zbrojnych sięgają połowy 1943 r. i organizowania 1 Dywizji Pancernej im. T. Kościuszki. 24 czerwca 1944 r. dowódca 1 Armii WP gen. Zygmunt Berling wydał rozkaz o organizacji cenzury prasy. Z kolei rozkazem nr 8 Naczelnego Dowódcy WP – Michała Roli-Żymierskiego z 20 sierpnia 1944 r. powołano kierownictwo i sekretariat Sztabu Generalnego, a wraz z nim głównego cenzora wojskowego (początkowo był nim mjr/ppłk Anatol Bogatyrow, a następnie mjr/ppłk Roman Jarzębkiewicz). Formalną podstawę działania cenzury wojskowej dał Rozkaz organizacyjny nr 024 Dowództwa Naczelnego WP z 8 października 1944 r. „o wprowadzeniu Cenzury korespondencji pocztowo-polowej”. Wkrótce utworzono oddziały cenzury wojskowej: nr 40, 41, 190, 191, 192, które podlegały merytorycznie WCW. 30 listopada 1944 r. Naczelny Dowódca WP wydał rozkaz organizacyjny nr 78/org, który nakazywał utworzenie Oddziału Cenzury Wojskowej przy SG Naczelnego Dowództwa WP. Po przekształceniu Sztabu Głównego WP w Sztab Generalny WP Oddział Cenzury Wojskowej miał zostać ostatecznie zlikwidowany do 22 sierpnia 1945 r. Powstał wówczas Wydział IV Cenzury Wojskowej Oddziału Wywiadowczego Sztabu Generalnego WP na czele z oficerem GRU ppłk. Tadeuszem Korojedowem. Już wcześniej 6 marca 1945 r. Oddział Cenzury Wojskowej został częściowo rozformowany i część jego składu osobowego przekazano do MBP. Z kolei 22 października 1945 r. wydano rozkaz rozformowania oddziałów cenzury wojskowej przy okręgach wojskowych warszawskim, pomorskim i śląskim nr 40, 190 i 191, przekazując jej „skład osobowy” do MBP. Zob. M. Patelski, *Cenzura wojskowa…*, s. 122–125, 129, 130–131; AIPN, 1576/31,

http://rcin.org.pl

WP odpowiedzialne za cenzurę korespondencji merytorycznie podlegały WC/WCW RBP/MBP (a więc do końca listopada 1944 r. Rossnerowi)[26].

15 maja 1945 r. ustalono etaty dla Głównego Urzędu Cenzury, chociaż samą nazwę – jak już wspomniano – wprowadzono dopiero w styczniu 1946 r.[27] Do końca 1945 r. Wierbłowska używała druków WCW, podpisywała także dokumenty jako kierownik WCW, dopiero Taboryski widniał jako kierownik GUC[28]. Jednocześnie można postawić hipotezę, że strukturę cenzury wojennej zmieniono już w listopadzie 1945 r. Mogło to mieć związek z mającym trwać od kwietnia do listopada tr. formalnym włączaniem WCW w struktury Departamentu II[29]. W każdym razie w zestawieniu etatowym z września 1945 r. uwzględniona jest jeszcze stara struktura Wydziału, już jednak zestawienie z 1 listopada tr. przygotowano z uwzględnieniem struktury przewidzianej dla GUC (m.in. podział na wydziały, a nie na sekcje jak poprzednio)[30].

Etat z maja 1945 r. pozwala na odtworzenie struktury organizacyjnej GUC. Do lutego 1946 r., czyli do unieważnienia rozkazu składała się ona na poziomie centrali z sześciu Wydziałów:

1. Kierownictwo
2. Sekretariat
3. Wydział Personalny
4. Wydział I – odpowiadający za nadzór nad korespondencją wojskową

Sprawozdanie do Kierownika RBP przez Kierownika Wydziału CW, 4 XI 1944, k. 1; por. A. Kochański, *Polska 1944–1991. Informator historyczny*, t. 1: *Podział administracyjny. Ważniejsze akty prawne, decyzje i enuncjacje państwowe (1944–1956)*, Warszawa 1996, s. 37.

[26] W listopadzie 1944 r. Wiebłowska, przesyłając raport Oddziału Cenzury Wojskowej CW RBP do Radkiewicza utyskiwała, że mimo wydania rozkazu organizacyjnego nr 024 naczelnego dowódcy WP o sformowaniu Wydziału Cenzury Wojskowej przy Naczelnym Dowództwie WP część tych wydziałów nie uznaje zwierzchnictwa MBP w „operatywnych sprawach". Mimo to podkreślała, że WCW RBP podlegają „4 Wydziały Cenzury Wojennej nr 40, 190, 191, 192", AIPN, 1576/31, Wydział Cenzury Wojennej. Oddział Cenzury Wojskowej. Działalność do 4 XI 1944 r. Sprawozdania, Sprawozdanie do Kierownika RBP przez Kierownika Wydziału CW, 4 XI 1944, k. 1.

[27] Monika Komaniecka pisze, że w czerwcu 1945 r. WCW miał zostać przemianowany na Centralny Wydział Cenzury Wojennej, M. Komaniecka, *Struktura i normatywy…*, s. 180. Nie znajduje to jednak potwierdzenia w zachowanych źródłach sygnowanych przez Wierbłowską do końca 1945 r.

[28] Zob. np.: AIPN, 01265/752/D, Sprawozdania byłego Wydziału Cenzury Wojennej i Wojskowej 1945–1946, Specjalne doniesienie dot. korespondencji idącej za granicę, Warszawa, 2 XI 1945, k. 152–156; ibidem, Pismo kierownika GUC do wicepremiera Rządu Jedności Narodowego dot. wysiedlenia Łemków, Warszawa, 17 I 1946, k. 157–158. Nie jest to wyjątkowe, w latach 1944–1945 zdarzały się sytuacje, w których w RBP/MBP praktyka rozmijała się ze stanem formalnym, także w sferze struktury.

[29] M. Komaniecka, *Struktury i normatywy…*, s. 179.

[30] AIPN, 1572/3352, Oddział Cenzury Wojennej. Etaty i nomenklatura stanowisk, Stan personalny zatwierdzonych pracowników Wydziału Cenzury Wojennej na dzień 1 IX 1945 r., k. 16; ibidem, Stan personalny zatwierdzonych pracowników cenzury na dzień 1 XI 1945 r., k. 21. Co ciekawe podpisany jest pod nim kierownik Wydziału Personalnego GUC.

http://rcin.org.pl

5. Wydział II – odpowiadający za nadzór nad korespondencją cywilną
6. Wydział III – odpowiadający za nadzór nad korespondencją zagraniczną
7. Wydział IV – informacyjny – zajmujący się opracowywaniem informacji operacyjnych i przekazywaniem ich do odpowiednich komórek UB
8. Wydział V – administracyjno-gospodarczy[31].

W lutym 1946 r. ograniczono strukturę GUC do Kierownictwa, Sekretariatu oraz dwóch Wydziałów. W centrali zatrudniać można było wówczas już tylko 38 osób, chociaż faktycznie zajętych było 28 etatów[32] – nie licząc cenzury zagranicznej. Ta ostatnia zyskiwała na znaczeniu. W lutym 1946 r. w całej Polsce pojałtańskiej cenzurą zagraniczną zajmowały się już 374 osoby[33]. Był to jednak czas przejściowy, po którym już w lipcu tr. – po zniesieniu dekretu o cenzurze korespondencji – ponownie zreorganizowano GUC. Składał się wówczas z Kierownictwa, Sekretariatu oraz Wydziału I i Wydziału II, w których wyodrębniono kierownictwo i po dwie sekcje. Stan etatowy wzrósł do 66 osób[34], chociaż na dzień 1 lipca 1946 r. zatrudniano w GUC 31 osób[35]. Etat ten unieważniono 2 grudnia 1946 r., w związku z powołaniem Biura „B” (nazywanego początkowo kolokwialnie Urzędem „B”)[36].

Należy wspomnieć, że w początkowych latach Polski „ludowej” zadania związane z cenzurą realizowano także poza RBP/MBP i „ludowym” WP, co prowadziło do wielu sporów kompetencyjnych[37], rozstrzygniętych ostatecznie

---

[31] AIPN, 1572/2639, Etat Głównego Urzędu Cenzury Wojennej, Etat nr 6. Głównego Urzędu Cenzury Wojennej, Warszawa, 15 V 1945, k. 1; zob. także: M. Dźwigał, *Wierbłowska Hanna*…, s. 604.

[32] AIPN, 1572/2640, Etaty Głównego Urzędu Kontroli Publikacji i Widowisk, Głównego Urzędu Cenzury, Urzędu „B” MBP, Etat nr m14/533, Warszawa, 14 II 1946, k. 6; AIPN, 1572/3352, Oddział Cenzury Wojennej. Etaty i nomenklatura stanowisk, Stan personalny zatwierdzonych pracowników Głównego Urzędu Cenzury na dzień 1 marca 1946 r., Warszawa, 5 III 1946, k. 30.

[33] AIPN, 1572/3352, Oddział Cenzury Wojennej. Etaty i nomenklatura stanowisk, Cenzura zagraniczna. Stan personalny na dzień 1 marca 1946 r., Warszawa, 5 III 1946, k. 31. Zlikwidowano jednocześnie dość wyraźną odrębność GUC, przekazując m.in. kwestie finansowe GUC do prowadzenia przez Wydział Finansowy MBP, *Rozkaz nr 29 z* [data dzienna nieczytelna] *IV 1946 r.*, w: *Księga bezprawia*… [płyta CD], k. 389.

[34] AIPN, 1572/2640, Etaty Głównego Urzędu Kontroli Publikacji i Widowisk, Głównego Urzędu Cenzury, Urzędu „B” MBP, Etat nr m14/533/2, Warszawa, 30 VII 1946, k. 10.

[35] AIPN, 1572/3352, Oddział Cenzury Wojennej. Etaty i nomenklatura stanowisk, Stan personalny GUC na dzień 1 VII 1946, b.m.w., b.d.w., k. 40. W urzędach wojewódzkich – cenzura działała tam w tym czasie jako Wydział VIII WUBP – pracowało 506 funkcjonariuszy (najwięcej – 107 w WUBP w Warszawie, najmniej – 3 w WUBP w Olsztynie), ibidem, Stan personalny Wydziałów VIII WUBP. Stan faktyczny na dzień 1 VII 1946, b.m.w., b.d.w., k. 40.

[36] AIPN, 1572/2640, Etaty Głównego Urzędu Kontroli Publikacji i Widowisk, Głównego Urzędu Cenzury, Urzędu „B” MBP, Etat nr m14/533/3, Warszawa, 2 XII 1946, k. 14.

[37] Odpowiednie komórki cenzury zlokalizowane były nie tylko w MBP, LWP, Ministerstwie Informacji i Propagandy, ale też Ministerstwie Administracji Publicznej, w ramach którego istniał Referat Prasowy w Wydziale Społeczno-Politycznym Departamentu II

http://rcin.org.pl

na korzyść MBP. Najprawdopodobniej zdecydowali o tym sowieccy doradcy, o czym będzie mowa w dalszej części tekstu.

Kadry Wydziału Cenzury Wojennej / Głównego Urzędu Cenzury

Kadry WCW/GUC nie były typowe dla RBP/MBP. Zadania związane z działalnością cenzorską wymagały osób nie tylko obytych z pismem, a więc najlepiej – co najmniej – ze średnim wykształceniem, ale także wyrobionych ideologicznie. Nic zatem dziwnego, że WCW miał własny pion personalny, czuwający nad przyjmowaniem funkcjonariuszy i ich przenoszeniem[38]. Początkowo najwyraźniej jednym z poważnych problemów formalnych była faktyczna obecność w pionie osób, których status nie był unormowany. Z początkiem grudnia 1944 r. kierownik Wydziału Personalnego RBP pisał do Wierbłowskiej: „Jest szereg pracowników (fachowców) przysyłanych do CW z Cenzury Sowieckiej, na których nie ma żadnych dokumentów" i dodawał: „Żądać na każdego pracownika przysyłanego do dyspozycji CW z Cenzury Sowieckiej pisemnego skierowania odnośnych władz"[39]. Kłopot z obsadzeniem pionu właściwymi ludźmi istniał właściwie do końca jego funkcjonowania. Usiłowano go rozwiązać m.in. poprzez organizowanie przy Centralnej Szkole MBP – działającej najpierw w Lublinie, a później w Łodzi[40] – Specjalnego Kursu CW (nazywanego też Specjalną Szkołą Cenzorską[41]), którego absolwenci byli następnie kierowani do poszczególnych ogniw cenzury[42]. Trzy specjalne kursy miesięczne dla cenzorów miały zgromadzić po stu uczestników na każdy etap szkolenia[43].

(zob. M. Ciećwierz, *Polityka prasowa*…, s. 53). Symbolem cenzury w Polsce „ludowej", nie tylko w okresie stalinowskim, był Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk (powstał z przekształcenia Centralnego Biura Kontroli Prasy) nominalnie podporządkowany Prezydium Rady Ministrów decyzją Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej z 15 listopada 1945 r. Zob. „Dziennik Ustaw" (dalej: DzU) 1946, nr 34, poz. 210, Dekret z dnia 5 lipca 1946 r. o utworzeniu Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk. Cenzurę w Polsce zniesiono na mocy uchwalenia przez Sejm kontraktowy 11 kwietnia 1990 r. ustawy likwidującej Główny Urząd Kontroli Publikacji i Widowisk i jego delegatury.

[38] Zob. AIPN, 1576/30, Zasady funkcjonowania Wydziału Cenzury Wojennej. Instrukcje nr 1 i 2, Instrukcja nr 1 kierownika WCW, Lublin 7 XII 1944, k. 2–5.

[39] AIPN, 1576/34, Personel cenzury wojennej – ocena. Raporty, wnioski z inspekcji przeprowadzonej przez Wydział Personalny w terenie, Pismo kierownika Wydziału Personalnego RBP do kierownika Wydziału Cenzury Wojennej, Lublin, 5 XII 1944, k. 4.

[40] Szerzej zob. np. K. Lesiakowski, *Centralna Szkoła Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego 1945–1947*, Łódź 2017.

[41] Ibidem, s. 92.

[42] Zob. np.: AIPN, 1572/3351, Pracownicy resortowej cenzury wojennej – zatrudnienie, przywracanie do pracy, skierowania do dyspozycji, zwolnienia. Wyciągi z rozkazów personalnych, Wyciąg z rozkazu nr 148 z dnia 30 VI 1945 r., k. 37.

[43] AIPN, 01225/26, Rozkazy Ministra Bezpieczeństwa Publicznego z 1945 r., Rozkaz nr 10, Warszawa, 25 III 1945, k. 33.

http://rcin.org.pl

Zadbano również o finansową motywację słuchaczy – każdy z nich otrzymywał 500 zł z zachowaniem otrzymywanej już pensji[44]. Mimo to nie osiągnięto zadowalających efektów. Cenzorzy w znakomitej większości byli bardzo młodzi, pochodzili z nizin społecznych, bez zawodu i wykształcenia, bez podstawowej wiedzy z historii i literatury, stanowili „typowy materiał janczarski, do brudnej roboty”[45]. Zatrudniano też przypadkowe osoby, które po jednym dniu pracy rezygnowały i nie pojawiały się ponownie[46]. Stosunkowo niewielka część kadry MBP zajmującej się cenzurą rekrutowała się ze środowiska dziennikarskiego czy twórczego[47]. Do problemów kadrowych przyczyniła się również opieszałość Wydziału Personalnego MBP, który przez długi czas zwlekał z zatwierdzeniem etatów. W rezultacie cenzorzy często nawet przez miesiąc pracowali bez wynagrodzenia[48].

Latem 1945 r. przygotowano ogólnoresortowe zestawienie, dające nam portret zbiorowy funkcjonariuszy MBP. Można z niego pozyskać dane odnoszące się do WCW. Wiemy więc, że – nie licząc pionu zajmującego się cenzurą korespondencji wojskowej – w centrali i w terenie pracowało wówczas 728 funkcjonariuszy. W tym 467 kobiet, co stanowiło 64,29%[49]. WCW zdecydowanie odbiegał więc od średniej resortowej, bowiem w MBP kobiety stanowiły wyraźną mniejszość – w centrali i terenie ich odsetek wynosił wówczas 9,89%[50]. Funkcjonariusze cenzury byli również młodsi niż pozostali ubowcy

---

[44] Ibidem.

[45] A. Werblan, *Stalinizm w Polsce*, Warszawa 2009, s. 78; K. Kamińska-Chełminiak, *Cenzura w Polsce...*, s. 19.

[46] AIPN, 1572/3719, Koło PPR przy Głównym Urzędzie Cenzury, Wydziale Cenzury Wojennej oraz Centralnym Biurze Kontroli Prasy – działalność w okresie 4 I 1945 r. – 5 I 1946 r., Protokół zebrania grupy partyjnej Wydziału CW przy MBP, odbytego dn. 22 marca 1945 r., k. 20.

[47] M. Ciećwierz, *Polityka prasowa...*, s. 46. Wyjątkiem pod tym względem był późniejszy znany krytyk literacki Marcel Reich-Ranicki, który w październiku 1944 r. trafił do 191 Oddziału Cenzury Wojskowej przy Sztabie II Armii, a w styczniu 1945 został przeniesiony do Wydziału Cenzury MBP, gdzie pełnił funkcję naczelnika Oddziału Cenzury Zagranicznej. Z powodu konfliktu z Wierbłowską „na własną prośbę” został przeniesiony w grudniu 1945 r. do II Wydziału Samodzielnego MBP. Zob. P. Libera, *Marcel Reich-Ranicki przed Centralną Komisją Kontroli Partyjnej (1950–1957)*, „Zeszyty Historyczne” 2009, nr 167, s. 182–283.

[48] Zob. W. Charczuk, *Działalność Koła PPR Działalność Koła PPR przy Głównym Urzędzie Cenzury MBP 1945–1947*, „Komunizm. System – ludzie – dokumentacja” 2012, nr 1, s. 156.

[49] AIPN, 1572/2513, Zestawienie statystyczne o zatrudnionych na dzień 1 VIII 1945 w resorcie bezpieczeństwa publicznego, k. 6.

[50] F. Musiał, *Kadry Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego 1944–1954 w ujęciu statystycznym – różnice między centralą a terenem*, w: *Poza kontrolą. Nadużycia władzy funkcjonariuszy aparatu represji w Polsce „ludowej” w latach 1945–1956* [w przygotowaniu do druku]. Tamże omówienie problemów z niejednoznacznością poszczególnych zapisów w tabelach statystycznych; zob. także K. Rokicki, *Aparatu obraz własny. Analiza wykresów porównawczych dotyczących kadry aparatu bezpieczeństwa publicznego w latach 1944–1955*, w: *„Zwyczajny” resort. Studia o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2005, s. 13–32.

http://rcin.org.pl

(zob. tab. 1). Ponad 70% z nich nie przekroczyło 25. roku życia – w całym resorcie mniej niż 25 lat miało 49,3% funkcjonariuszy.

Tabela 1. Wiek funkcjonariuszy w 1945 r.

	Do 18 lat	18–20 lat	20–25 lat	25–30 lat	30–40 lat	Powyżej 40 lat	W sumie
MBP – centrala i teren	546 (3,6%)	1797 (11,58%)	5248 (34,12%)	2610 (16,97%)	3557 (23,13%)	1621 (10,54%)	**15 379**
CW	53 (7,28%)	162 (22,25%)	296 (40,66%)	91 (12,5%)	98 (13,46%)	28 (3,85%)	**728**

Źródło: IPN BU 1572/2513, Zestawienie statystyczne o zatrudnionych na dzień 1 VIII 1945 r. w resorcie bezpieczeństwa publicznego.

Natomiast jeśli chodzi o pochodzenie narodowościowe, funkcjonariusze cenzury tylko nieznacznie odbiegali od przeciętnych średnich dla całego resortu. W miażdżącej większości byli pochodzenia polskiego – 94,92% (w resorcie – 94,82%), zauważalny, ale niezbyt duży odsetek stanowili Żydzi – 4,53% (w resorcie 2,67%), przy czym większość z nich pracowała w centrali i tak jak w MBP wielu z nich zajmowało stanowiska kierownicze. Niemal nie było przedstawicieli innych narodowości.

Tabela 2. Narodowość funkcjonariuszy w 1945 r.

	Polska	Ukraińska	Białoruska	Żydowska	Inna	W sumie
MBP – centrala i teren	14 583 (94,82%)	93 (0,6%)	194 (1,26%)	411 (2,67%)	98 (0,64%)	**15 379**
CW	691 (94,92%)	0	2 (0,27%)	33 (4,53%)	2 (0,27%)	**728**

Źródło: IPN BU 1572/2513, Zestawienie statystyczne o zatrudnionych na dzień 1 VIII 1945 r. w resorcie bezpieczeństwa publicznego.

Jeśli chodzi o wyznanie – osób deklarujących przywiązanie do religii rzymskokatolickiej było niemal tyle samo, co w ogóle w resorcie – 83,38% (w resorcie 86,4%). Więcej było osób wyznania mojżeszowego – 4,12% (w resorcie 1,98%), co wiązało się z wyższym w WCW odsetkiem osób pochodzenia żydowskiego. Nieco wyższy był także odsetek osób uznających się za bezwyznaniowe – 11,68% (w resorcie 9,11%).

Radykalne różnice dostrzeżemy w deklarowanym stanie społecznym. W cenzurze pracowało mniej osób pochodzących ze stanu robotniczego niż w ogóle w resorcie – 60,16% (w resorcie – 64,35%), zdecydowanie mniej chłopów – 12,64% (w resorcie – 26,36%). Natomiast znacznie wyższy od średniej resortowej był odsetek mieszczan – 9,48% (w resorcie – 5,56%), a nade wszystko przedstawicieli wolnych zawodów – 17,72% (w resorcie 3,73%).

http://rcin.org.pl

Tabela 3. Wyznanie funkcjonariuszy w 1945 r.

	Rzymsko-katolickie	Prawosławne	Mojżeszowe	Inne	Bez wyznania	W sumie
MBP – centrala i teren	13 288 (86,4%)	309 (2%)	304 (1,98%)	79 (0,51%)	1399 (9,11%)	**15 379**
CW	607 (83,38%)	4 (0,55%)	30 (4,12%)	2 (0,27%)	85 (11,68%)	**728**

Źródło: IPN BU 1572/2513, Zestawienie statystyczne o zatrudnionych na dzień 1 VIII 1945 r. w resorcie bezpieczeństwa publicznego.

Tabela 4. Stan społeczny funkcjonariuszy w 1945 r.

	Robotnicy	Chłopi	Mieszczanie	Wolne zawody	W sumie
MBP – centrala i teren	9896 (64,35%)	4054 (26,36%)	856 (5,56%)	573 (3,73%)	**15 379**
CW	438 (60,16%)	92 (12,64%)	69 (9,48%)	129 (17,72%)	**728**

Źródło: IPN BU 1572/2513, Zestawienie statystyczne o zatrudnionych na dzień 1 VIII 1945 r. w resorcie bezpieczeństwa publicznego.

Wykształceniem funkcjonariusze kierowani do pracy w cenzurze również znacząco odbiegali od przeciętnych ubowców. Znacznie mniej było w CW osób najsłabiej wykształconych, a więc z wykształceniem niepełnym powszechnym lub powszechnym – 49,31% (w resorcie 78,07%), więcej natomiast osób, które zdały maturę, albo chociaż rozpoczęły naukę w szkole średniej – 45,88% (w resorcie 19,58%). Wyższy był też odsetek osób najlepiej wykształconych, a więc takich, które ukończyły, albo przynajmniej rozpoczęły studia – 3,44% (w resorcie – 2,09%).

Tabela 5. Wykształcenie funkcjonariuszy w 1945 r.

	Niepełne powszechne	Powszechne	Niepełne średnie	Średnie	Niepełne wyższe	Wyższe	Specjalistyczne	W sumie
MBP – centrala i teren	5147 (33,47%)	6858 (44,6%)	1916 (12,46%)	1093 (7,12%)	143 (0,93%)	179 (1,16%)	42 (0,27%)	**15 379**
CW	53 (7,28%)	306 (42,03%)	231 (31,73%)	103 (14,15%)	17 (2,34%)	8 (1,1%)	10 (1,37%)	**728**

Źródło: IPN BU 1572/2513, Zestawienie statystyczne o zatrudnionych na dzień 1 VIII 1945 r. w resorcie bezpieczeństwa publicznego.

http://rcin.org.pl

Co interesujące funkcjonariusze cenzury nieco mniej chętnie wstępowali do partii komunistycznej[51]. Do PPR lub Związku Walki Młodych (ZWM) należała nieco ponad połowa zatrudnionych – 55,77%, czyli średnio mniej niż w całym resorcie (60,85%). Nieco wyższy odsetek niż w całym aparacie UB należał do Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS) lub Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego (TUR) – 3,84% (w resorcie 2,91%). Niemal nie było zwolenników „lubelskiego" Stronnictwa Ludowego (SL), co też wiązało się ze znacznie niższą niż średnia w UB liczbą osób pochodzenia chłopskiego. Było natomiast w cenzurze nieco więcej funkcjonariuszy, którzy nie należeli do żadnej partii – 39,83% (w resorcie 33,52%). Znacznie wyższy, procentowo, odsetek funkcjonariuszy należących do młodzieżówki – komunistycznej czy socjalistycznej – jest oczywiście efektem wyższego w cenzurze niż w resorcie odsetka osób młodych – poniżej 25. roku życia.

Tabela 6. Przynależność partyjna w 1945 r.

	PPR	**PPS**	**SL**	**SD**[52]	**ZWM**	**TUR**	**Wici**[53]	**Bezpartyjni**	**W sumie**
MBP – centrala i teren	8923 (57,65%)	370 (2,39%)	334 (2,16%)	40 (0,26%)	495 (3,2%)	81 (0,52%)	47 (0,3%)	5189 (33,52%)	**15 479**[54]
CW	291 (39,97%)	7 (0,96%)	3 (0,41%)	1 (0,14%)	115 (15,8%)	21 (2,88%)	0	290 (39,83%)	**728**

Źródło: IPN BU 1572/2513, Zestawienie statystyczne o zatrudnionych na dzień 1 VIII 1945 r. w resorcie bezpieczeństwa publicznego.

Nakreślenie portretu zbiorowego pozwala nam zauważyć, że kadra cenzorska była odmienna od wizerunku przeciętnego funkcjonariusza UB. Byli to na ogół ludzie młodzi, znacznie lepiej wykształceni, wywodzący się – w większej liczbie – z domów raczej mieszczańskich i, co ciekawe, mniej chętnie wstępujący do partii. Przy czym pamiętać należy, że współczynnik tzw. upartyjnienia wzrastał w kolejnych latach i w 1953 r. w resorcie pozostanie raptem

[51] Na temat pracy partyjnej w pionie CW zob. W. Charczuk, op. cit., s. 151–162. Wśród problemów w pracy odnotowanych w sprawozdaniach koła wymieniano m.in.: brak więzi między kierownictwem a członkami partii, zbyt częste zebrania, kradzieże, nadużywanie alkoholu, niepłacenie składek członkowskich, niechęć do prelegentów, częste zmiany poleceń, brak młodych ludzi, opuszczanie zebrań.

[52] Stronnictwo Demokratyczne.

[53] Związek Młodzieży Wiejskiej RP „Wici".

[54] We wcześniejszych tabelach liczba była niższa, bowiem WUBP w Katowicach wykazywał w nich o 100 funkcjonariuszy mniej, niż rzeczywiście miał na stanie. W przypadku przynależności partyjnej wykazano wszystkich. Szerzej zob. F. Musiał, *Kadry Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego…*

http://rcin.org.pl

niespełna 10% bezpartyjnych funkcjonariuszy[55]. Wśród pracowników pionu cenzury będzie też nieco więcej osób pochodzenia żydowskiego. Ogólny obraz ukazuje nam zatem funkcjonariuszy, którzy – w przeciwieństwie do przeciętnego funkcjonariusza UB – raczej nie wywodzą się z nizin społecznych, ale z klasy średniej. Poszukiwano bowiem osób, które miały sobie dobrze radzić ze słowem pisanym, ale także z analizą czytanych informacji – nie tylko pod kątem zawartych w nich treści zakazanych, ale także – a z czasem pewnie nade wszystko – ich przydatności w pracy operacyjnej.

Działalność Wydziału Cenzury Wojennej / Głównego Urzędu Cenzury

Cenzura w Polsce „ludowej” miała charakter nie tylko represyjny – co charakteryzowało czasy przedwojenne[56] – ale i prewencyjny. Przewodniczący PKWN Edward Osóbka-Morawski powiedział, że „dawniej [przed wojną – przyp. autorów] były takie stosunki, że wyciągano konsekwencje i pociągano do odpowiedzialności, my byśmy tego nie chcieli robić”[57]. Komuniści budowali instytucje cenzury w zgodzie z sowieckimi wzorcami[58]. Ważną rolę w tym procesie pełnili urzędnicy sowieckiej cenzury. Na zaproszenie Jakuba Bermana 16 grudnia 1944 r. przybyli do Lublina przedstawiciele Gławlitu wysłani przez gen. Nikołaja Bułganina, Piotr Gołdin i Kazimierz Jarmuż[59]. Ich zadaniem było nie tylko udzielenie pomocy polskim komunistom w budowie cenzury, ale też pilnowanie publicznego przekazu informacji. Jeśli w przestrzeni medialnej pojawiały się komunikaty sprzeczne z interesami geopolitycznymi ZSRS, reagowano ekspresowo. Na przykład w grudniu 1944 r. sowieccy wysłannicy alarmowali swoich przełożonych, że w prasowym organie PKWN „Rzeczpospolitej” ukazały się informacje „nielojalne w stosunku do ZSRS” i ujawniające

[55] K. Rokicki, op. cit., s. 22.

[56] W II RP konstytucja marcowa zakazywała cenzury prewencyjnej i koncesjonowania prasy. Ten stan rzeczy zmieniło rozporządzenia prezydenta Ignacego Mościckiego z 4 listopada 1926 r. „o karach za rozpowszechnianie niesprawdzonych wiadomości oraz za zniewagę władz i ich przedstawicieli” oraz dekrety „o prawie prasowym” z 10 maja 1927 r. Wolność wypowiedzi w II RP ograniczały także Ustawa o ochronie dobrego imienia Józefa Piłsudskiego uchwalona 7 kwietnia 1938 r. oraz regulacja o prawie prasowym podpisana przez prezydenta 21 listopada 1938 r. W II RP swoistą normą była cenzura represyjna (następcza). Zob. B. Gogol, op. cit., s. 58.

[57] Cyt. za: M. Ciećwierz, *Polityka prasowa…*, s. 38–39.

[58] Zob. K. Kamińska-Chełminiak, *Wpływ Związku Radzieckiego na proces tworzenia cenzury państwowej w Polsce (1944–1945)*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2020, t. LV, nr 2, s. 143–158.

[59] Z. Romek, *Cenzura a nauka…*, s. 33–34; K. Kamińska-Chełminiak, *Cenzura w Polsce…*, s. 45, 47. Więcej o tym sowieckim urzędzie cenzury: T. Goban-Klas, *Literacki Gułag. Gławlit, czyli najwyższe stadium cenzury*, w: *Piśmiennictwo – systemy kontroli – obiegi alternatywne*, t. 1, red. J. Kostecki, A. Brodzka, Warszawa 1992, s. 46–59.

http://rcin.org.pl

tajemnicę wojskową[60]. Pod uważną lupą cenzorów – nie tylko w pierwszych latach Polski „ludowej" – była również tematyka zbrodni katyńskiej i terroru sowieckiego wobec ludności polskiej[61]. O dużej roli „sowietników" z Gławlitu świadczyło także to, że to z powodu ich sprzeciwu odrzucono zbyt liberalny ich zdaniem projekt dekretu o kontroli publikacji i widowisk przygotowany przez Jerzego Borejszę w drugiej połowie 1944 r. Po tym, jak sowieccy doradcy skrytykowali m.in. brak możliwości kontroli map, zagranicznej literatury i prasy, wykładów publicznych, wystaw, kin i muzeów, ówczesny naczelnik misji wojskowej ZSRS w Polsce, gen. Siergiej Szatiłow, wykonał telefon do Bolesława Bieruta z „prośbą" o wycofanie tego dokumentu[62]. Nowy projekt miał zostać przygotowany przez Sowietów i objąć dużo szerszy zakres cenzurowania materiałów. Uzupełniono go również specjalną instrukcją dla prasy, zawierającą wykaz tematów objętych tajemnicą wojskową[63]. 19 stycznia 1945 r. Stanisław Radkiewicz wydał rozkaz nr 2, na mocy którego przy MBP powstało Centralne Biuro Kontroli Prasy (CBKP)[64] na czele z Leonem Rzendowskim[65] (wkrótce, od lutego 1945 r. – Tadeuszem Zabłudowskim[66]), które zorganizowano według sowieckich wskazówek. Wydaje się, że na podjęcie tej decyzji wpłynęła nieufność wobec kadry zatrudnionej w Ministerstwie Informacji i Propagandy (MIP)[67]. W sporze kompetencyjnym między poszczególnymi instytucjami cenzury Gołdin i Jarmuż wyraźnie opowiedzieli się po stronie MBP, którego pracownicy – jak pisali w raportach do Moskwy – byli ludźmi rozumiejącymi zadania zgodnie z sowieckimi oczekiwaniami[68].

---

[60] 12 stycznia 1945 r. sowiecki dowódca w Polsce gen. Władysław Korczyc wydał rozkaz aresztowania kilku dziennikarzy, T. Goban-Klas, *Literacki Gułag…*, s. 49.

[61] Zob. M. Golon, *Zbrodnia katyńska w propagandzie PRL (1944–1989). 45 lat fałszowania polskiej historii*, w: *Charków–Katyń–Twer. W sześćdziesiątą rocznicę zbrodni*, red. A. Kola, J. Sziling, Toruń 2001, s. 23–64.

[62] K. Kamińska-Chełminiak, *Cenzura w Polsce…*, s. 47.

[63] Ibidem.

[64] *Dokument 1. Rozkaz ministra bezpieczeństwa publicznego z 19 stycznia 1945 r.*, w: *Główny Urząd Kontroli Prasy 1945–1949…*, s. 27. Zob. też: *Nr 15. 1945 luty 27, Lublin – Rozkaz nr 5 ministra bezpieczeństwa publicznego w sprawie zorganizowania przez kierownika Centralnego Biura Kontroli Prasy przy MBP wojewódzkich biur kontroli prasy*, w: *Księga bezprawia…*, s. 75–76; M. Ciećwierz, *Kształtowanie się państwowego aparatu nadzoru i kontroli prasy w Polsce w latach 1944–1948*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskie" 1983, R. XII, nr 2, s. 38.

[65] Leon Rzendowski (1915–1997), ekonomista, członek ZPP i PPR, naczelnik Wydziału Rolnego w Komitecie Ekonomicznym przy PKWN, dyrektor CBKP (1945), podsekretarz stanu w Ministerstwie Rolnictwa (1952), wiceprezes Głównego Urzędu Statystycznego (1957–1958), B. Gogol, op. cit., s. 63; K. Kamińska-Chełminiak, *Cenzura w Polsce…*, s. 50.

[66] Tadeusz Zabłudowski (1907–1984), członek KPP, dyrektor CBKP/GUKPPiW (luty 1945–1948), redaktor naczelny „Głosu Ludu" (1948), https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/618345 (dostęp: 3 VII 2025).

[67] Zob. M. Ciećwierz, *Kształtowanie się…*, s. 39–40.

[68] Z. Romek, *Cenzura a nauka…*, s. 36.

http://rcin.org.pl

Do pracy w CBKP oddelegowano doświadczonych dwóch cenzorów z WCW oraz (czasowo) trzech z Oddziału Cenzury Wojskowej przy Sztabie Głównym Naczelnego Dowództwa WP[69].

Instytucja ta włączyła do swoich kompetencji udzielanie zezwoleń na ukazywanie się prasy, kontrolowanie jej treści oraz nadzór nad zakładami poligraficznymi[70]. Minister bezpieczeństwa publicznego na wniosek kierownika CBKP mianował kierowników i zastępców w wojewódzkich i powiatowych biurach kontroli, a także personel cenzorski, czyli instruktorów, cenzorów i starszych cenzorów[71]. CBKP i jej odpowiedniki w województwach i powiatach stanowiły swoistą konkurencję wobec istniejących już wydziałów informacyjno-prasowych urzędów informacji i propagandy[72]. Wielu urzędników niższego szczebla miało wątpliwości co do tego, który organ ostatecznie wydaje zgodę na ukazywanie się danego tytułu prasowego. 27 lutego 1945 r. ukazał się kolejny rozkaz Radkiewicza, który zobowiązał kierowników wojewódzkich BKP do wykonywania poleceń WUBP oraz składania sprawozdań, zwłaszcza w przypadku zagrożenia bezpieczeństwa państwa[73]. Na początku 1945 r. CBKP przejęło od Wydziału Informacyjno-Prasowego MIP funkcjonującą tam komórkę cenzury[74].

W takim kontekście rozpatrywać należy działalność WCW, który przeprowadzał kontrolę (perlustrację) głównie cywilnej korespondencji pocztowej. Formalne podstawy jego aktywności dawał dekret z 28 grudnia 1944 r. „o wprowadzeniu wojennej cenzury korespondencji"[75], zniesiony dekretem z 26 czerwca 1945 r. „o zniesieniu cenzury korespondencji"[76] (WCW cenzurowała przesyłki do 5 sierpnia, kiedy wiceminister Mieczysław Mietkowski

---

[69] *Dokument 1. Rozkaz ministra bezpieczeństwa publicznego z 19 stycznia 1945 r.* w: *Główny Urząd Kontroli Prasy 1945–1949…*, s. 27.

[70] Latem 1945 r. państwo było już największym wydawcą w kraju, posiadając prawie trzysta drukarni, T. Goban-Klas, *Niepokorna orkiestra medialna. Dyrygenci i wykonawcy polityki informacyjnej w Polsce po 1944 roku*, Warszawa 2004, s. 81.

[71] K. Kamińska-Chełminiak, *Cenzura w Polsce…*, s. 19, 50.

[72] Pojawienie się CBKP ograniczyło kompetencje MIP, które w tym czasie decydowało o nakładach, objętości i innych mniej istotnych danych wydawniczych, zob. M. Ciećwierz, *Polityka prasowa…*, s. 46

[73] *1945 luty 27, Lublin – Rozkaz nr 5 ministra bezpieczeństwa publicznego w sprawie zorganizowania przez kierownika Centralnego Biura Kontroli Prasy przy MBP wojewódzkich biur kontroli prasy*, w: *Księga bezprawia…*, s. 75–76.

[74] M. Ciećwierz, *Polityka prasowa…*, s. 48.

[75] DzU 1944, nr 17, poz. 93.

[76] DzU 1945, nr 26, poz. 158. Na mocy tego dekretu zniesiono cenzurę korespondencji z wyjątkiem przesyłek kierowanych do i z jednostek wojskowych, korespondencji zagranicznej, radiotelegramów i rozmów radiowych (art. 2). Niemal rok później zniesiono perlustrację przesyłek w jednostkach wojskowych. Zob. DzU 1946, nr 19, poz. 131. Dekret z dnia 9 kwietnia 1946 r. o zniesieniu cenzury korespondencji kierowanej do jednostek wojskowych i z jednostek wojskowych.

http://rcin.org.pl

wydał rozkaz stwierdzający, iż organy cenzury „z dniem 5 sierpnia 1945 r. […] zaprzestają cenzurować korespondencję krajową cywilną, telegramy i przesyłki pocztowe”[77]). Przypomnieć jednak należy, że WCW faktycznie wykonywał już działania cenzorskie wcześniej – od września tr. Po zniesieniu zaś cenzury korespondencji wewnątrz Polski pojałtańskiej, jak się wydaje, prowadził na terenie kraju już wyłącznie aktywność związaną z pozyskiwaniem informacji dzięki kontroli przesyłek – chociaż niekompletność źródeł nie pozwala na jednoznaczne potwierdzenie tej hipotezy. Z pewnością natomiast prowadził jeszcze cenzurę korespondencji zagranicznej. Co najmniej do wejścia w życie dekretu z 13 września 1946 r. „o zniesieniu cenzury korespondencji zagranicznej, radiotelegramów i rozmów radiowych”[78]. Wkrótce później zresztą pion został zreorganizowany. W obliczu ogłoszenia kolejnych dekretów znoszących cenzurę przesyłek krajowych, a potem międzynarodowych, pion przekształcono w Biuro „B” realizujące zadania perlustracji korespondencji dla potrzeb operacyjnych.

Jednocześnie należy podkreślić, że cenzura stawała się z czasem coraz bardziej uciążliwa dla licznych instytucji komunistycznego państwa. Z końcem czerwca 1945 r. minister poczt i telegrafów pisał do ministra bezpieczeństwa publicznego, ministra obrony narodowej, Prezydium KRN oraz Prezydium Rady Ministrów, że szybka i sprawna komunikacja pocztowa jest niemożliwa ze względu na cenzurę, która wprowadza znaczne opóźnienia w ekspedycji przesyłek. Mnożąc przykłady, w tym przetrzymywanie przez cenzorów przesyłek poleconych nawet do dwóch tygodni, Tadeusz Kapeliński wyrażał zdanie, że „dla naprawienia tych poważnie niezdrowych sytuacji wpłynęłoby całkowite zniesienie cenzury, a w razie potrzeby, wprowadzenie jedynie cenzury dorywczej”[79]. O zwolnienie z cenzury swej urzędowej korespondencji starały się także Pocztowa Kasa Oszczędności, Bank Spółdzielczy „Społem”, Centralna Kasa Spółek Rolniczych, „Społem” Związek Gospodarczy Spółdzielni RP oraz Związek Rewizyjny Spółdzielni RP[80].

Niestety zachowane źródła nie dają pełnej informacji o działalności pionu cenzury wojskowej, pozwalają jednak zorientować się w skali działalności tego pionu. Jak pisała Wierbłowska o Sekcji II zajmującej się cenzurą cywilną: „Rozpoczynając od października 1944 r., gdy zostały zorganizowane cztery wojewódzkie oddziały cenzury cywilnej w tzw. Polsce Lubelskiej, dzięki należytej kontroli i współpracy z Ministerstwem i Urzędami Poczt i Telegrafów ogarnęliśmy cenzurą całą korespondencję pocztową i telegraficzną

[77] *Rozkaz nr 41A*, *Warszawa, 31 VII 1945 r.*, w: *Księga bezprawia…* [płyta CD], k. 190.

[78] DzU 1946, nr 54, poz. 303.

[79] AIPN, 2602/54, Teczka nr A: Korespondencja dot. cenzury wojskowej za okres od 28 IX 1944 do 28 XI 1945 r., Pismo ministra poczt i telegrafów do MBP, MON, Prezydium KRN, Prezydium Rady Ministrów, Warszawa, 25 VI 1945, k. 40.

[80] Ibidem, Pismo Pocztowej Kasy Oszczędności do Ministerstwa Skarbu, [Warszawa], 26 V 1945, k. 42–43; ibidem, Pismo dyrektora Departamentu Handlu Ministerstwa Aprowizacji i Handlu do Ministerstwa Poczt i Telegrafów, Łódź, 19 V 1945, k. 45–46.

http://rcin.org.pl

w kraju”[81]. Sama ta komórka poddała przeglądowi 4 393 789 listów oraz 178 939 telegramów[82]. Podsumowała, że zdecydowana większość korespondencji pisana była w języku polskim, część listów i telegramów po rosyjsku, zdarzały się także teksty po ukraińsku. Jednocześnie sekcja zajmująca się korespondencją zagraniczną miała odnotować korespondencję w 23 językach do 52 krajów, ale miażdżąca większość kierowana była do ZSRS.

Jak podkreślała Wierbłowska, większość kontrolowanej korespondencji zawierała treść neutralną, w 175 381 listach stwierdzono treści negatywne, z czego 10 151 przesyłek (0,25%) skonfiskowano i nie dotarły one do adresatów. W 162 425 przesyłkach (3,7%) usunięto część treści[83]. Autorka sprawozdania wskazała na podstawie pracy WCW 12 grup negatywnych treści w kontrolowanych przesyłkach:

1. Antyrządowe, profaszystowskie, prowokacyjne […].
2. Antysowieckie wypowiedzi dyskredytujące Wojsko Polskie i Armię Czerwoną […].
3. O reakcyjnych elementach i ugrupowaniach AK, NSZ i inne […].
4. O nieprawidłowym wykonywaniu zarządzeń państw[owych] i naduż[yciach] władz[y] […].
5. O nieporządkach w kraju: bandytyzmie, grabieżach, głodzie, epidemiach, drożyźnie, spekulacji, katastrofach, wybuchach […].
6. O pracy organów CW i UPT […].
7. Dokumenty podejrzane kody, szyfry i grypsy […]
8. O złym odżywianiu, umundurowaniu, o antysanitarnym stanie, epidemiach, nieporządkach w szkołach oficerskich, sanbatach [batalionach sanitarnych – przyp. autorów] i szpitalach, o ciężkim położeniu rodzin żołnierzy i oficer[ów] […].
9. O dezercji, represjach w armii i aresztach członków rodzin i oficerów.
10. O represjach grupowych, represjach wśród ludności cywilnej, o pracy organów BP, uprzedzenia o aresztach, rewizjach i poszukiwaniach […]
11. Fikcyjne wezwania […].
12. Rozgłaszające tajemnicę wojskową[84].

Wierbłowska oceniała, że 0,23% perlustrowanej korespondencji miało znaczenie operacyjne, bowiem teren przekazał do urzędów bezpieczeństwa i centrali 10 193 dokumentów operacyjnych[85]. Jednak CW nie tylko przekazywała zakwestionowane przesyłki, ale także na podstawie przeglądanych materiałów WCW przygotowywał zbiorcze informacje operacyjne i przesyłał je – przede wszystkim – do Romana Romkowskiego[86] oraz innych komórek

[81] AIPN, 01265/750/D, Sprawozdania byłego Wydziału Cenzury Wojennej i Wojskowej 1944–1945, Sprawozdanie z pracy Sekcji II (cenzury cywilnej) Wydziału CW MBP za cały okres swojej pracy od X 1944 do 1 V 1945, Warszawa, 18 VI 1945, k. 2.

[82] Ibidem.

[83] Ibidem, k. 3.

[84] Ibidem.

[85] Ibidem, k. 6.

[86] Roman Romkowski (właśc. Menasche Grünspan, 1907–1968), od 1 sierpnia 1944 r. kierownik Wydziału Operacyjnego (Kontrwywiadowczego) RBP, od 1 stycznia 1945 do 14 stycznia

http://rcin.org.pl

Tabela 7. Doniesienia operatywne i informacyjne opracowywane w WCW od stycznia do maja 1945 r.

	Doniesienia operatywne	Doniesienia informacyjne
Listopad 1944[87]	22	–
Grudzień 1944	28	8[88]
Styczeń 1945	38	26
Luty 1945	38	25
Marzec 1945	30	
Kwiecień 1945	41	67
Maj 1945		

Źródło: IPN BU, 1572/3378; IPN BU 01265/751, Sprawozdania byłego Wydziału Cenzury Wojennej i Wojskowej – 1945 r.

w UB, a informacje do instytucji państwowych. Przykładowo w ostatniej dekadzie listopada 1944 r. dotyczyły one m.in.: przypadków pijaństwa i otrucia wódką (na podstawie 7 listów), dezercji z „ludowego" wojska, nakłaniania do dezercji, braku zimowego umundurowania i złego wyżywienia w „ludowym" wojsku (34 skargi), nastrojów w armii niemieckiej (na podstawie korespondencji niemieckich żołnierzy), współpracy Polaków z Niemcami w czasie okupacji, volksdeutschów, łapownictwa, żołnierzy Armii Krajowej (46 doniesień sporządzonych na podstawie analizy 52 929 listów), oddziałów AK (informacje z 60 listów), skarg dotyczących zachowania i działań funkcjonariuszy MO i UB, reformy rolnej, kontyngentów, repatriacji, wychwycono także przypadek listu pisanego tajnopisem[89]. W grudniu 1944 r. WCW przesłał 28 „doniesień operatywnych" na podstawie perlustrowanej korespondencji. Wychwycono informacje dotyczące: dezercji z „ludowego" wojska (10 informacji), łapówek za odroczenie służby w wojsku (1), skarg rodzin wojskowych (2), volksdeutschów (4), Polaka w SS (1), Milicji Obywatelskiej (1), niezadowolenia z ustroju komunistycznego (1), „prowokacyjnych pogłosek" (1), żołnierzy AK (2), „zacierania

1946 r. dyrektor Departamentu I MBP (kontrwywiadowczego). Szerzej zob. np. R. Kurek, *Romkowski Roman*, w: *Leksykon bezpieki*…, t. 3, Warszawa 2022, s. 615–637 (tam literatura).

[87] W tym miesiącu doniesienia obejmowały 20–30 listopada, AIPN, 1572/3378, Sytuacja społeczno-polityczna i gospodarcza w kraju, nastroje ludności – sprawozdania miesięczne doniesień specjalnych operatywnych oraz doniesień specjalnych (za okres listopad – grudzień 1944 r., 1945 r.) Oddziału IV Wydziału Cenzury Wojennej (wypisy z korespondencji prywatnej).

[88] W grudniu 1945 r. WCW poza 28 doniesieniami operatywnymi wysłał też osiem „specjalnych doniesień tematycznych", z których część dotyczyła niezadowolenia z istniejącego ustroju, a które zaklasyfikowano do operatywnego załatwienia.

[89] AIPN, 01265/749/D, Sprawozdania byłego Wydziału Cenzury Wojennej i Wojskowej, Spis doniesień specjalnych za okres 20–30 listopada 1944 r., b.m.w., 7 XII 1944, k. 9–11.

http://rcin.org.pl

jakichś śladów" (1), kradzieży (1) oraz „podejrzanej treści" – niestety nie sprecyzowano, czego dotyczyły trzy tak sklasyfikowane przypadki[90]. W kolejnych miesiącach opracowywano po kilkadziesiąt informacji miesięcznie. Dzielono je na doniesienia operatywne – a więc takie, które mogły być wykorzystane w pracy operacyjnej czy stać się podstawą do założenia nowych spraw – oraz informacyjne, które poszerzały wiedzę UB czy innych instytucji państwa komunistycznego o różnych zjawiskach, względnie mogły wskazywać na nowe tendencje w życiu społecznym, a więc także na nowe potencjalne zagrożenia dla systemu.

CW dokonywała odpisów listów, których część trafiała bezpośrednio do Radkiewicza. Dotyczyły one m.in. Polskiego Stronnictwa Ludowego (PSL)[91], które – jako jawna opozycja antykomunistyczna ciesząca się poparciem większości polskiego społeczeństwa – stanowiło poważne zagrożenie dla komunistycznej władzy. Wśród nich był np. okólnik organizacyjny wysłany w grudniu 1945 r. przez Bronisława Załęskiego[92] do PSL okręgu krakowskiego. Czytamy w nim:

> Ślemy do Was pierwszy okólnik po śmierci naszego Prezesa Wincentego Witosa, który odszedł od nas ciałem, ale duchem jest nadal z nami, dlatego też prace nasze w okręgu krakowskim musimy dalej prowadzić tak, jakby On sam kierował nią, jakby On stale na nas patrzył […]. Nie łatwa [!] będzie to praca i walka. Tzw. nasi demokratyczni przeciwnicy sprzysięgli się, by nas zepchnąć do roli opozycji w Polsce, roli reakcji, z którą należy walczyć wszelkimi sposobami, a więc oszczerstwami w bogato rozbudowanej prasie i na zgromadzeniach, naciskiem i postrachem władz administracyjnych i bezpieczeństwa wobec poszczególnych działaczy wzgl[ędnie] ogniw administracji itp. […] Jesteśmy też wszyscy mocno przekonani, iż walkę tę wygramy, bo prowadzimy ją w imię wielkiej sprawy, dopuszczenia warstwy chłopskiej, do współgospodarowania w Demokratycznej Polsce[93].

Omawiany fragment dowodzi, że PSL prowadziło nierówną rywalizację z PPR, które – dzięki wsparciu pionów operacyjnych RBP/MBP, administracji, ale również i GUC – dysponowało przewagą informacyjną nad ludowcami. GUC był zatem kolejnym elementem ułatwiającym PPR zwalczanie jawnej

---

[90] Ibidem, Sprawozdanie miesięczne za miesiąc grudzień doniesień specjalnych operatywnych, b.m.w., 12 I 1945, k. 7–8.

[91] Zob. AIPN, 1572/445, Polskie Stronnictwo Ludowe – działalność w 1946 r. Specjalne doniesienia Głównego Urzędu Cenzury.

[92] Bronisław Załęski (1914–?), działacz SL, „Wici" i Polskiej Akademickiej Młodzieży Ludowej, zastępca dyrektora Biura Rady Narodowej w Londynie. W 1945 r. wrócił wraz ze Stanisławem Mikołajczykiem do Polski i objął stanowisko sekretarza Wojewódzkiego Zarządu PSL na województwo śląskie, wybrany do Rady Naczelnej PSL (1946). Zob. W. Bagieński, *Na ścieżkach zdrady*, „Biuletyn IPN" 2009, nr 10–11 (105–106), s. 83–84.

[93] AIPN, 1572/445, Polskie Stronnictwo Ludowe – działalność w 1946 r. Specjalne doniesienia Głównego Urzędu Cenzury, Okólnik organizacyjny nr 3 wysłany przez Bronisława Załęskiego do Zarządu Okręgu Kraków PSL, Katowice, XII 1945, k. 9–10.

http://rcin.org.pl

opozycji. CW informowała komunistyczne kierownictwo nie tylko o niezadowoleniu w kraju z powodu sytuacji gospodarczej („obywatele w setkach listów piszą o ciężkiej sytuacji aprowizacyjnej, głodzie, drożyźnie, braku środków pieniężnych, dezorganizacji handlu, spekulacji, o bezrobociu i nędzy”[94]), ale także: radości z wyzwolenia spod okupacji niemieckiej, strachu przed Armią Czerwoną, warunkach życia, działalności Armii Krajowej, Narodowych Sił Zbrojnych, banderowców i „zwyczajnych band grabieżczych”, zajść antyżydowskich, sytuacji przesiedlanych Polaków, Niemców i Łemków[95]. WCW/GUC w jakimś stopniu spełniał więc funkcję diagnostyczną, wychwytując zjawiska i sytuacje uznawane za społeczny problem.

Wierbłowska narzekała na niewłaściwe traktowanie funkcjonariuszy cenzury przez funkcjonariuszy UB. Uważała, że praca CW jest niedoceniania przez szefów WUBP. Podkreślała, że nie wykazują oni „pełnego zrozumienia ważności pracy CW, jako jednego z Wydziałów BP, Wydziału o wielkim znaczeniu operatywnym”. I dodawała, że „Oddziały i materiały CW nie są wszędzie wykorzystane tak, jak tego wymaga przeżywany przez nas moment historyczny […]. Materiały operatywne dostarczane przez Oddziały CW w znacznej ilości do UBP, materiały zdobyte wielkim trudem, są w wielu wypadkach zaprzepaszczone w UBP bez żadnego pożytku”[96].

Działający w strukturach RBP/MBP pion cenzury wojennej odegrał istotną rolę w umacnianiu władzy komunistycznej, uzupełniając aktywność cenzorską realizowaną przez inne instytucje Polski „ludowej”. Jego działalność nie ograniczała się jedynie do ochrony tajemnic wojskowych – była też ważnym narzędziem represji politycznej i kontroli społeczeństwa. Obejmował swymi kompetencjami przegląd korespondencji krajowej i zagranicznej – z jednej strony powstrzymując rozprzestrzenianie się treści uznanych za niepożądane, z drugiej strony będąc znaczącym zasileniem informacyjnym, które mogło być wykorzystywane w pracy operacyjnej Resortu, a później Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego.

---

[94] AIPN, 1572/3378, Sytuacja społeczno-polityczna i gospodarcza w kraju, nastroje ludności – sprawozdania miesięczne doniesień specjalnych operatywnych oraz doniesień specjalnych (za okres listopad – grudzień 1944 r., 1945 r.) Oddziału IV Wydziału Cenzury Wojennej (wypisy z korespondencji prywatnej), Doniesienia specjalne dotyczące sytuacji gospodarczej kraju, [Warszawa], 21 III 1945, k. 42.

[95] Szerzej zob. doniesienia specjalne WCW – AIPN, 01265/752/D; AIPN, 1572/3378; J. Kochanowski, op. cit.

[96] AIPN, 01265/750/D, Sprawozdania byłego Wydziału Cenzury Wojennej i Wojskowej 1944–1945, Sprawozdanie z pracy Sekcji II (cenzury cywilnej) Wydziału CW MBP za cały okres swojej pracy od X 1944 do 1 V 1945, Warszawa, 18 VI 1945, k. 6.

http://rcin.org.pl

Wartime Censorship within the Structure of the Repressive Apparatus of “People’s” Poland, 1944–1946

The text examines wartime censorship in Poland between 1944 and 1946 as a key component of the communist apparatus of repression. The authors argue that its role went beyond protecting military secrets – it was a tool for seizing and consolidating communist power. Censorship monitored domestic and foreign correspondence, removed content deemed undesirable, and supplied information used by security agencies in their operations. It operated within the structures of the Department and later the Ministry of Public Security (Resort/Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego) – initially as the War Censorship Department and later as the Main Censorship Office. Its organisation underwent frequent changes and included both a central office and an extensive network of field units. It was modelled on Soviet standards, with advisors from the USSR influencing both institutional arrangements and the scope of information control. An important element of the analysis is the censorship staff, which differed from the typical image of security apparatus officials. These were younger people, more often women, better educated, and less frequently affiliated with the Communist Party. A persistent feature of this division’s operations was staffing issues, including haphazard employee selection and high turnover. War censorship served preventive, repressive, and informational functions, encompassing a wide range of controls over the flow of information. In practice, it was an integral part of the system of power and a key tool for consolidating communist rule in the first postwar years.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie
01225/26, 01265/749/D, 01265/750/D, 01265/751, 01265/752/D, 0193/7033, 0397/517, 0990/1, 707/732, t. 1, 1572/445, 1572/2513, 1572/2639, 1572/2640, 1572/3351, 1572/3352, 1572/3378, 1572/3719, 1576/30, 1576/31, 1576/33, 1576/34, 2602/54
Archiwum Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku
045/718, 045/729
Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Zbiór Akt Działaczy Ruchu Robotniczego, t. 6306
Akta osobowe Hanny Wierbłowskiej

Akty prawne

„Dziennik Ustaw” 1944, nr 17, poz. 93, Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 28 grudnia 1944 r. o wprowadzeniu wojennej cenzury korespondencji.
„Dziennik Ustaw” 1945, nr 26, poz. 158, Dekret z dnia 26 czerwca 1945 r. o zniesieniu cenzury korespondencji.
„Dziennik Ustaw” 1946, nr 19, poz. 131, Dekret z dnia 9 kwietnia 1946 r. o zniesieniu cenzury korespondencji kierowanej do jednostek wojskowych i z jednostek wojskowych.

Opracowania

Bagieński W., *Na ścieżkach zdrady*, „Biuletyn IPN” 2009, nr 10–11 (105–106), s. 80–88.
Budrowska K., *Literatura i pisarze wobec cenzury PRL 1948–1958*, Białystok 2009.

http://rcin.org.pl

Charczuk W., *Działalność Koła PPR przy Głównym Urzędzie Cenzury MBP 1945–1947*, „Komunizm. System – ludzie – dokumentacja" 2012, nr 1, s. 151–162.
Ciećwierz M., *Kształtowanie się państwowego aparatu nadzoru i kontroli prasy w Polsce w latach 1944–1948*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskie" 1983, R. XII, nr 2, s. 27–63.
Ciećwierz M., *Polityka prasowa 1944–1948*, Warszawa 1989.
Czerwiński D., *Kariera Dąbrowszczaka. Michał Rossner i jego służba w organach bezpieczeństwa. Zarys zagadnienia*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989", 2021, nr 19, s. 839–852.
Dudek A., Paczkowski A., *Polska*, w: *Czekiści. Organy bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku sowieckiego 1944–1989*, red. Ł. Kamiński, K. Persak, Warszawa 2010, s. 393–468.
Frazik W., Kopka B., Majchrzak G., *Dzieje aparatu represji w Polsce Ludowej (1944–1989). Stan badań*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989" 2004, nr 1 (1), s. 475–522.
Główny Urząd Kontroli Prasy 1945–1949, oprac. D. Nałęcz, Warszawa 1994.
Goban-Klas T., *Literacki Gułag. Gławlit, czyli najwyższe stadium cenzury*, w: *Piśmiennictwo – systemy kontroli – obiegi alternatywne*, t. 1, red. J. Kostecki, A. Brodzka, Warszawa 1992.
Goban-Klas T., *Niepokorna orkiestra medialna. Dyrygenci i wykonawcy polityki informacyjnej w Polsce po 1944 roku*, Warszawa 2004.
Gogol B., *„Fabryka fałszywych tekstów". Z działalności Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Gdańsku w latach 1945–1958*, Warszawa 2012.
Golon M., *Zbrodnia katyńska w propagandzie PRL (1944–1989). 45 lat fałszowania polskiej historii*, w: *Charków–Katyń–Twer. W sześćdziesiątą rocznicę zbrodni*, red. A. Kola, J. Sziling, Toruń 2001.
Jachimczyk A., *Niektóre aspekty działalności Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Kielcach w latach 1945–1975*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały" 1999, t. IV, s. 261–280.
Kamińska-Chełminiak K., *Cenzura w Polsce 1944–1960. Organizacja – kadry – metody pracy*, Warszawa 2019.
Kamińska-Chełminiak K., *Wpływ Związku Radzieckiego na proces tworzenia cenzury państwowej w Polsce (1944–1945)*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej" 2020, t. LV, nr 2, s. 143–158.
Kamiński Ł., *Aparat bezpieczeństwa i zbrodnie komunizmu*, w: *PRL od lipca 44 do grudnia 70*, red. K. Persak, P. Machcewicz, Warszawa 2010 (Polski wiek XX), s. 239–262.
Kochanowski J., *Lubelskie czarne gabinety. Sprawozdania cenzury wojennej z 1944 roku*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały" 1999, t. IV, s. 325–337.
Kochański A., *Polska 1944–1991. Informator historyczny*, t. 1: *Podział administracyjny. Ważniejsze akty prawne, decyzje i enuncjacje państwowe (1944–1956)*, Warszawa 1996.
Komaniecka M., *Pod obserwacją i na podsłuchu. Rzeczowe środki pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1990*, Kraków 2014.
Komaniecka M., *Struktura i normatywy pionu „W" i jego poprzedników (1945–1989)*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989" 2011, nr 1 (8–9), s. 179–198.
Kozieł A., *Studium o polityce prasowej PZPR w latach 1948–1957*, Warszawa 1991.
Księga bezprawia. Akta normatywne kierownictwa resortu bezpieczeństwa publicznego (1944–1956), wybór i oprac. B. Kopka, Warszawa 2011.
Leksykon bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa 1944–1956, t. 3–4, red. W. Bagieński, M. Dźwigał, Warszawa 2022–2023.
Lesiakowski K., *Centralna Szkoła Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego 1945–1947*, Łódź 2017.
Libera P., *Marcel Reich-Ranicki przed Centralną Komisją Kontroli Partyjnej (1950–1957)*, „Zeszyty Historyczne" 2009, nr 167, s. 182–283.
Majchrzak G., *„Wojenna cenzura"*, „Biuletyn IPN" 2004, nr 2, s. 50–53.

http://rcin.org.pl

Michał Taboryski. Katalog funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa, https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/45065 (dostęp: 25 XII 2024).

Milczarek T., *Uwarunkowania prawne funkcjonowania cenzury w PRL*, „Rocznik Prasoznawczy” 2010, t. IV, s. 29–49.

Musiał F., *Kadry Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego 1944–1954 w ujęciu statystycznym – różnice między centralą a terenem*, w: *Poza kontrolą. Nadużycia władzy funkcjonariuszy aparatu represji w Polsce „ludowej” w latach 1945–1956* [w przygotowaniu do druku].

Musiał F., *Stan badań nad dziejami komunistycznego aparatu represji za lata 2000–2013*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2015, nr 13, s. 11–144.

Musiał F., Opulski R., *Oczy partii. Instrukcja o pracy oddziałów cenzury wojennej Urzędu Bezpieczeństwa z początku 1945 r.,* „Pamięć i Sprawiedliwość” 2025, nr 2 (46), s. 257–285.

Nawrocki Z., Szwagrzyk K., *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956*, w: *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1: *1944–1956*, red. K. Szwagrzyk, Warszawa 2005, s. 19–75.

Nowak P., *Cenzura wobec rynku książki. Wojewódzki Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Poznaniu w latach 1946–1955*, Poznań 2012.

Patelski M., *Cenzura wojskowa w komunistycznej Polsce i jej wpływ na powstanie i funkcjonowanie GUKPPiW*, „Bibliotekarz Polski” 2020, t. XLVI, nr 1, s. 119–140.

Patelski M., *„Czujni strażnicy demokracji” ludowej. Urząd cenzury w województwie opolskim 1950–1990*, Opole 2019.

Pepliński W., *Cenzura jako instrument propagandy PRL*, w: *Propaganda PRL. Wybrane problemy*, red. P. Semkow, Gdańsk 2004, s. 14–21.

Rokicki K., *Aparatu obraz własny. Analiza wykresów porównawczych dotyczących kadry aparatu bezpieczeństwa publicznego w latach 1944–1955*, w: *„Zwyczajny” resort. Studia o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2005, s. 13–32.

Romek Z., *Cenzura a nauka historyczna w Polsce 1944–1970*, Warszawa 2010.

Romek Z., *Metody pracy cenzury w PRL*, w: *Dziennikarze władzy, władza dziennikarzom. Aparat represji wobec środowiska dziennikarskiego 1945–1990*, red. T. Wolsza. S. Ligarski, Warszawa 2010, s. 10–42.

Romek Z., *System cenzury w PRL*, w: T. Strzyżewski, *Wielka księga cenzury PRL w dokumentach*, Warszawa 2015, s. 9–27.

Służba Bezpieczeństwa w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1944–1978 – Centrala, w: M. Piotrowski, *Ludzie bezpieki w walce z Narodem i Kościołem*, Lublin 2000.

Terlecki R., *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1990*, Kraków 2007.

Werblan A., *Stalinizm w Polsce*, Warszawa 2009.

Wiśniewska-Grabarczyk A., *Książki z Mysiej. Literatura w świetle poufnych Biuletynów urzędu cenzury z lat 1945–1956*, Warszawa 2021.

Filip Musiał – dr hab., historyk, politolog. Pracownik Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie, profesor na Uniwersytecie Ignatianum w Krakowie. Autor kilkuset artykułów naukowych i popularnonaukowych oraz autor, współautor i redaktor kilkudziesięciu publikacji zwartych z zakresu historii Polski XX w. E-mail: filip.musial@ignatianum.edu.pl

Filip Musiał – PhD hab., historian and political scientist. Currently at the Branch of the Institute of National Remembrance in Krakow, professor at Jesuit Ignatianum University in Krakow. Author of several hundred academic and popular science articles, and author, co-author and editor of dozens of collected studies and monographs in the field of 20th-century Polish history. E-mail: filip.musial@ignatianum.edu.pl

http://rcin.org.pl

Rafał Opulski – dr, historyk, politolog. Pracownik Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie i wykładowca Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie. Autor kilkudziesięciu artykułów naukowych i popularnonaukowych z zakresu propagandy politycznej, historii XX wieku, polityki historycznej i antropologii polityki. E-m a i l: r.opulski@gmail.com

Rafał Opulski – PhD, historian, political scientist. Researcher at the Krakow Branch of the Institute of National Remembrance and lecturer at the Pontifical University of John Paul II in Krakow. Author of dozens of academic and popular science articles on political propaganda, 20th-century history, historical politics, and the anthropology of politics. E-m a i l: r.opulski@gmail.com

http://rcin.org.pl